

ANGELA ŠKOVIEROVÁ*

Etický a estetický rozmer františkánskych kázní 18. storočia. Na príklade kázňovej tvorby Dominika Mokoša (OFM)

ŠKOVIEROVÁ, A.: Ethical and aesthetic dimension of Franciscan sermons of the 18th century. On the example of the preaching work of Dominik Mokoš (OFM). *Slavica Slovaca*, 58, 2023, No 2, pp. 341-348 (Bratislava).

Dominik Mokoš (1718 – 22.XII.1776) was a Franciscan monk and religious writer who also acted as preacher, vicar, teacher and chronicler in the second half of the 18th century in various regions of Slovakia (such as Nižná Šebastová, Stropkov, Kremnica, Pruské, Okoličné, Beckov) or as a missionary in various areas of Šariš, Spiš, Orava and Poland. He was one of the most prolific authors of homiletic literature in the second half of the 18th century in Slovakia. In his Marian, Christmas and lenten preaching, we can identify intertextual references to the Bible, patristic, medieval and humanist religious literature. This study focuses on how these sources were used by Mokoš in his sermons as well as how he applied formal stylistic embellishments and used rhetorical techniques in an attempt to attract the focused attention of his listeners.

Dominik Mokoš OFM (1718 – 22.XII.1766), sermons, 18th century, stylistic, rhetoric, sources of inspiration.

Katolícke rehole vznikajúce už v raných obdobiach kresťanstva neboli len zdanlivo samoučelnými združeniami ľudí – mníchov vyznávajúcich určité duchovné hodnoty a slúžiace výlučne vnútornému rastu a zdokonaľovaniu svojich členov. Ich činnosť zameraná na upevňovanie kresťanstva a mravných hodnôt, osvetu, šírenie vzdelanosti a kultúry bola podmienená bezprostredným stykom s prostým ľudom. Kontemplatívnu rehoľou zameranou popri duchovnom vzdelávaní a zdokonaľovaní seba samých i na pastoračnú činnosť boli aj františkáni.

Františkáni, ktorí sa sami nazývali *fratres minores* – menší bratia, prišli na Slovensko s nemeckými kolonistami už roku 1228 len – niekoľko rokov po založení rehole.¹ Prvý františkánsky kláštor vznikol v Trnave v rozmedzí rokov 1230 – 1238. V roku 1242 založili kláštor v Nitre, asi v roku 1260 v Bratislave, v roku 1263 v Nemeckej Ľupči, v roku 1282 v Levoči, v roku 1314 v Okoličnom, v roku 1301 v Trenčíne, v roku 1316 v Spišskej Novej Vsi a v roku 1397 v Košiciach. V 15. storočí vznikli ďalšie kláštory vo Vranove, Solivare, Skalici, Fiľakove a v Hlohovci. V čase reformácie sa františkánske kláštory na Slovensku úplne rozložili, no v roku 1640 mali františkáni na Slovensku už 40 kláštorov a koncom 17. a v 18. storočí pribúdali ďalšie. K najvýznamnejším patrili kláštory založené arcibiskupom Petrom Pázmaňom v Nových Zámkoch, Pruskom a Nižnom Šebeši.² Okrem pastoračnej starostlivosti o obyvateľov miest bolo ich hlavnou náplňou kazateľstvo.

* Mgr. Angela Škovierová, PhD. Ústav lekárskej terminológie a cudzích jazykov. Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 813 72 Bratislava, Špitálska 24, e-mail: angela.skovierova@fmed.uniba.sk. ORCID 0000-0003-1522-9863.

¹ Kazateľskú františkánsku rehoľu, ktorej príslušníkmi boli spočiatku vandrujúci mnísi, obyčajne plebejského pôvodu, založil František z Assisi roku 1209 a potvrdil pápež Innocent III. roku 1223.

² Gajdoš, V. J.: Františkáni v slovenskej literatúre. Cleveland Ohio: Vydala Prvá Katolícka Slovenská Jednota, 1979, s. 8.

Jedným z reprezentantov františkánskej rehole na Slovensku bol i Dominik Mokoš (1718 – 22.XII. 1776) – mních a náboženský spisovateľ pôsobiaci tiež ako kazateľ, vikár, učiteľ a kronikár v 2. polovici 18. storočia v rozličných oblastiach Slovenska (napr. Nižnej Šebastovej, Stropkove, Kremnici, Pruskom, Okoličnom, Beckove, ako misionár v rozličných oblastiach Šariša, na Spiši, Orave i v Poľsku), ktorý bol jedným z najplodnejších autorov homiletickej literatúry druhej polovice 18. stor. na Slovensku. Z rokov 1752 – 1774 sa zachovalo šesť zväzkov jeho nedeľných, vianočných, eschatologických a misionárskych kázni.³ Františkáni svojou misijnou a kazateľskou činnosťou venovali starostlivosť nižším vrstvám obyvateľstva, no ich prvoradou úlohou, tak ako každej katolíckej rehole, bolo upevňovať katolícku cirkev.⁴ Spočiatku pôsobili proti heretickým prúdom, najmä medzi mestskou chudobou, neskôr sa v kooperácii s jezuitmi najviac pričínili o rekatolizáciu a medzi najúčinnšie prostriedky rekatolizácie zaraďovali kázne.⁵

Kázeň v národnom jazyku, ktorej ťažiskom bola explikácia biblického textu bola špecifickým komunikačným prostriedkom kresťanských cirkví.⁶ Termínom kázeň sa označoval text reči duchovného ku veriacim počas bohoslužby a príležitostne i mimo nej, a tiež písaný text takejto výpovede. V prvých storočiach kresťanstva sa teória kazateľstva konštituovala podľa vzorov antickej rétoriky, adaptovaných a zodpovedajúco modifikovaných pre potreby kresťanstva.⁷ Kázeň mala osobitne predpísanú štruktúru a formu, ktorá spočívala v sugestívnom výklade niektorej časti biblického textu s aktualizovaným apelom na správanie sa v živote. Už od čias stredoveku bola vrcholom a zvorom kazateľskej tvorby patristická kázeň a jej dva žánre – sermones a homílie. Stredoveké *sermo* synteticky spájala biblické výroky. Jej téma mohla byť odvodená z perikopy – vybranej časti z evanjelií a epištol čítaných počas omše, alebo ňou mohol byť ľubovoľný verš z Písma, či úsek žalmu. Napriek určitej formálnej záväznosti ponúkala tvorcovi relatívne široký priestor pre spracovanie témy a tým aj pre využitie a citovanie latinských biblických a iných výrokov v texte.⁸ Už z názvu analyzovaných zväzkov kázni D. Mokoša – *Sermones panegyrico-morales*,⁹ vyplýva o aký typ textu ide, resp. aký typ textu bol pre D. Mokoša vzorom.

Kázne Dominika Mokoša sú z formálnej i obsahovej stránky pokladané za veľmi prepracované diela. Sú starostlivo upravené, písané pekným, dobre čitateľným rukopisom, vyzdobené ornamentami a iniciálkami a opatrené latinskými marginálnymi poznámkami, v ktorých autor v zjednodušenej forme uvádza použité pramene prípadne iné poznámky. Citované latinské texty sú vo väčšine prípadov graficky odlíšené – podčiarknuté (okrem poznámok pre vlastnú potrebu kazateľa) a výnimočne sú takto odlíšené slovenské výpovede, ktoré autor považoval za dôležité a chcel zdôrazniť. Keďže ide o citáty zväčša všeobecne známe, autor sa pri prepisovaní latinských textov pridržal staršej praxe a v hojnej miere využíval na skrátenie latinského textu rôzne paleografické skratky. Titul kázne má niekoľko prvkov: na prvom mieste je naznačená príležitost', pri ktorej bola kázeň prednesená napr. *Sermo pro nativitate D. N. Jesu Christi*,¹⁰ *Sermo pro*

³ Slovenský biografický slovník, zv. IV. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 211.

⁴ Komorová, K.: Františkánska knižnica v Matici slovenskej. In: Knižnice a informácie, 2000, roč. 32, č. 3, s. 103.

⁵ Förišová, M.: Náboženská literatúra v zbierkach jezuitských knižníc na Slovensku. In Doruľa, J. (ed.): Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. – 19. storočia. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 223.

⁶ Brtáňová, E.: Stredoveká scholastická kázeň. Bratislava: Veda, 2000, s. 37.

⁷ Słownik literatury staropolskiej (średniowiecze – renesans – barok). Pod redakcją Teresy Michałowskiej. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1990, s. 317.

⁸ Brtáňová, E.: Stredoveká scholastická kázeň, c. d., s. 52-53.

⁹ Mokoš, D.: Sermones Panegyrico-morales. 1758, 566 s. Rkp. v súkromnom vlastníctve. Xerokópie v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV v Bratislave, signatúra 39a – d., I, II. a IV. zväzok; 211, 209 a 277 s.

¹⁰ Mokoš, D.: Sermones Panegyrico-morales, c. d., zv. II, ftk. č. 18.

festo S. Andrea Apostoli,¹¹ *Sermo pro Dominica septuagesimae*¹²..., nasleduje latinská perikopa – citát z evanjelií sv. Matúša, Lukáša a Jána, žalmov alebo prísloví, napr. *Signum magnum aparuit*,¹³ *De qua natus est Jesus*,¹⁴ jej preklad a označenie miesta výskytu v Biblii (zväčša orientačne a niekedy aj nepresne, napr. Luccae 2, Joann 8 alebo len Matth.). Kázne bývajú zakončené konvenčnými formulkami, zväčša v slovenčine alebo latinčine, napr.: *Pro Gloria Dei et Dei gratia*¹⁵ prípadne zaužívanými latinskými skratkami týchto formuliek. V závere býva výnimočne i dátum ich prednesenia. Nová kázeň sa vždy začína na novom liste a prázdne miesto na konci listu, za kázňou autor vyplňal kresleným symbolom – kotúčom s nápisom IHS (Iesus Hominum Salvator), ktorý bol atribútom františkánskeho mnícha, kazateľa a askétu Bernardina Sienského¹⁶ alebo ornamentami rozetového tvaru s vpísaným mariánskym monogramom, či rôzne poskladaným menom Mária. Podobná prax sa využívala i v tlačiarňach 17. a 18. storočia, keď boli hluché miesta na titulnom liste alebo príliš priestranné nepotlačené časti stránky na konci kapitoly a iných textových oddielov vyplnené linkami a ozdobnými širokými vlysmi s ornamentálnym alebo figurálnym vzorom, alebo vinetami ako nositeľmi symboliky, ktorú do nich vkladali autori diela.¹⁷

Jedným z podkladov pri tvorbe kázni bola Biblia – zbierka 72 „svätých kníh“ židovského a kresťanského náboženstva. V roku 1546 Tridentský koncil vyhlásil za spoľahlivý úradný latinský preklad, ktorému bolo treba dať prednosť pred ostatnými prekladmi používanými v cirkvi tzv. Vulgátu. Ona bola pre autorov kazateľskej literatúry zdrojom inšpirácie, z nej čerpali príklady a citovali najmä príbehy zo Starého zákona, novozákonné podobenstvá, evanjeliové výroky Ježiša a jeho učeníkov, žalmy a pod., no početné pasáže textu (a to nie len v kázňach D. Mokoša ale v barokových kázňach vo všeobecnosti) sú citované aj z iných zdrojov ako z biblických kníh. Katolícka cirkev totiž už od čias stredoveku pripisovala nepopierateľnú autoritu tzv. patristickej literatúre – súhrnu prác kresťanských cirkevných otcov, ktorí v 2. – 8. storočí rozpracovali základy cirkevnej dogmatiky, kresťanskej teológie a filozofie. Počas reformácie a predovšetkým v počiatočných rekatolizácií nadobudli úvahy cirkevných otcov vzťahujúce sa k otázkam praktickej filozofie, morálky a etiky i apológie, ktorých korene siahajú do obdobia rozkvetu patristiky v 4. storočí, novú dimenziu. Aj pre františkánskeho kazateľa D. Mokoša boli diela cirkevných otcov popri Biblii ďalším významným zdrojom inšpirácie.¹⁸ Katolícki kazatelia citovali cirkevných otcov i preto, že výroky zaznamenané v ich dielach potvrdzovali cirkvou prijaté dogmy a podporovali stanovenú liturgickú prax. Zatiaľ čo z Biblie kazatelia preberali zväčša len jednotlivé slová, krátke slovné spojenia a jednoduché vety, z patristických textov citovali dlhšie pasáže, celé súvetia a krátke odseky.¹⁹ Prameňom týchto citátov sú najčastejšie životopisy svätých

¹¹ Mokoš, D.: *Sermones Panegyrico-morales*, c. d., zv. II, ftk. č. 4.

¹² Mokoš, D.: *Sermones Panegyrico-morales*, c. d., zv. I, ftk. č. 85.

¹³ Mokoš, D.: *Sermones Panegyrico-morales*, c. d., zv. IV, ftk. č. 43.

¹⁴ Mokoš, D.: *Sermones Panegyrico-morales*, c. d., zv. IV, ftk. č. 64.

¹⁵ Mokoš, D.: *Sermones Panegyrico-morales*, c. d., zv. I, ftk. č. 62.

¹⁶ Tento symbol bol často zobrazovaný aj ako atribút iných svätcov a hojne ho využívali najmä jezuiti. Blížšie o tom Hall, J.: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha: Mladá fronta, 1991, s. 77. a ďalšie.

¹⁷ Bohatcová, M. a kol.: *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990, s. 301-302.

¹⁸ Táto štúdia sa opiera o analýzu I., II. a IV. zväzku kázni D. Mokoša *Sermones Panegyrico-morales* z roku 1758 a nadväzuje na štúdie: Škovierová, A.: *Latinské citáty v kázňach Dominika Mokoša*. In Doruľa, J. (ed.): *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 114-120; Škovierová, A.: *Preklad latinských citátov z patristickej literatúry v kázňach františkána Dominika Mokoša*. In: Slavica Slovaca, 2003, roč. 38, č. 2, s. 156-162; Škovierová, A.: *Pomer latinčiny a slovenčiny v kázňach Dominika Mokoša Sermones psanegyrico-morales*. In Žeňuch, P. (ed.): *Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2003, s. 243-250 a ďalšie.

¹⁹ Kamienicki, J.: *Teksty biblijne i patrystyczne w XVI. – XVII. wiecznych polemikach religijnych*. In Łuczaków, I. – Sokołowski, J. (red.): *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, Konfrontacja, Przekład*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002, s. 134-135.

a spisy veľkých cirkevných spisovateľov (*patres ecclesiastici*) z prelomu 4. a 5. storočia. Medzi najcitovanejších patristických autorov v kázňach D. Mokoša patrili sv. Augustín, Beda z Jarow (Venerabilis), apologéta Origenes a jeden z najlepších rečníkov svojej doby sv. Ján Zlatoústý, biskupi Hilarius, Ambrosius, Cyprianus, Eusébius a cézarejský biskup v Kapadócii Bazil Veľký. Z pápežov D. Mokoš citoval Gregora Veľkého a Leva Veľkého. Citáty z patristickej literatúry autor vo veľkej miere dopĺňal aj pasážami vybratými zo životopisov svätých, napr. sv. Hieronyma, Tadeáša, Hypolita a iných. Z nasledujúceho obdobia včasného stredoveku sa zamerlal najmä na Anzelma z Canterbury, Abelarda, jeho súčasníka a ideového konkurenta Bernarda z Clairvaux a predstaviteľa františkánskej rehole – sv. Bonaventúru. Pozornosť venoval aj augustiniánske-mu teológovi a mystikovi, predstaviteľovi hnutia *devotio moderna* Tomášovi Kempenskému. O dobrom prehľade D. Mokoša v dobovej náboženskej literatúre svedčí aj zaradenie citátov z diela benediktínskeho autora z druhej polovice 16. storočia Ludovica Blossia do kázni.²⁰

Zvýšený záujem o patristickú a ďalšiu duchovnú literatúru sa v tomto období odrazil i v produkcii našich tlačiarň, najmä však trnavskej tlačiarne, ktorá v rokoch 1591 – 1767 vytlačila 42 titulov rôznych cirkevných otcov.²¹ Pravdaže cieľovou skupinou odberateľov patristickej literatúry z produkcie trnavskej tlačiarne boli predovšetkým jezuitskí vzdelanci – profesori a študenti trnavskej jezuitskej univerzity, preto táto literatúra vychádzala v latinčine,²² ale široká škála patristickej literatúry (inkunábulí i tlačí 16. a 17. storočia) neslovenskej proveniencie v latinčine bola i súčasťou františkánskych kláštorňých knižníc na území Slovenska. Až v prvej tretine 18. storočia vychádzajú náboženské diela preložené do kultúrnej západnej slovenčiny aj tlačou – v Skalici a v Trnave. Doterajšie knihovedné výskumy potvrdzujú v našich kláštorňých knižniciach v 16. a 17. storočí zastúpenie patristickej i apologetickej literatúry najmä v latinčine. Keďže kláštory boli aj strediskami tvorby duchovných hodnôt, ktoré sa prenášali medzi ľud, významnú úlohu v príprave členov rehole, najmä kazateľov na nadväzovanie bezprostredného styku s prostým ľudom zohrávali práve ich knižnice. Františkánske knižnice neobsahovali však len fondy teologického obsahu s asketickou, kázňovou, etickou a patristickou literatúrou, ale ich neoddeliteľnou súčasťou boli aj diela gréckych a rímskych klasikov – básnikov, historikov a filozofov a v neskoršom období napr. aj dramatické diela Wiliama Shakespeara a jeho súčasníkov.²³ A ako svedčia citáty v kázňach D. Mokoša, tieto fondy boli aj náležite využívané.

Aj keď v kázňovej tvorbe (vo všeobecnosti i u D. Mokoša) je prvoradá a aj zreteľná ideová naviazanosť na biblický (židovsko-kresťanský) starovek, možno aj tu nájsť stopy aktívnej recepcie grécko-rímskej antiky. V literatúre sa používali najmä antické sentencie, citáty, príklady a porovnania. Mnohé z nich plnili funkciu zaužívaných literárnych ozdôb, štylistickej ornamentiky využívané v zhode s cieľmi barokovej rétorickej teórie. Antické postavy vytrhnuté už zo svojho mytologického a historického kontextu sa stávali len symbolmi určitých schopností, vlastností a charakteristík. Takto použil D. Mokoš v jednej pasáži kázne o hriechu, z literárneho spracovania známy Caesarov výrok *Et tu Fili mi Brute* a o pár riadkov nižšie jeho parafrázu *Et tu Fili mi*

²⁰ Náboženské spisy L. Blossia boli veľmi populárne. Počas 16. a 17. storočia vychádzali v celej Európe a postupne boli prekladané do rozličných národných jazykov. Por. aj Škovierová, A.: Kamaldulský preklad náboženského diela L. Blossia a jeho latinská predloha. In: Slavica Slovaca, 2004, roč. 39, č. 1, s. 68-69.

²¹ Karabínová-Deverová, K.: Recepcia diel antických autorov na Slovensku v 16.–18. storočí. Bibliografická príloha k dizertačnej práci. Bratislava: FF UK Katedra knižničnej a informačnej vedy, 2003. 142 s.

²² V maďarčine vyšli v tomto období iba dve patristické diela. V rozmedzí rokov 1577 – 1777 fungovala v Trnave najskôr tzv. Kapitulska tlačiareň, ktorá neskôr prešla do vlastníctva arcibiskupstva, a až po vzniku Trnavskej univerzity od roku 1640 pôsobila ako tzv. Akademická tlačiareň.

²³ Komorová, K.: Františkánska knižnica v Matici slovenskej, c. d., s. 104-112.

Christiane?²⁴ Z hľadiska morálno-výchovného sa diela antických autorov využívali najmä ako pokladnica príkladov ukazujúcich cenu dobra a škodlivosť zla.²⁵

Františkánsky rád predstavoval jeden z pilierov ortodoxie katolíckej cirkvi, no i do fondov jeho knižníc prenikli myšlienky najväčšieho reformátora katolíckej cirkvi Martina Luthera. Samozrejme diela obsahujúce tieto myšlienky boli označené ako „*libri haeretici*“ a františkáni ich čítali z nutnosti²⁶ – museli poznať základné ideové východiská protestantizmu, aby mohli pri obhajobe katolicizmu, hľadať vhodné argumenty najmä proti názorom, ktoré sa mohli rýchlo a ľahko rozšíriť medzi ľudom a ohroziť tak jednak jeho mravy a jednak stabilitu katolíckej cirkvi. Dominikovi Mokošovi i mnohým ďalším významným literárne činným františkánom (Damascen Charvát † 1789, Henry Náhlík † 1897 a i.), ktorí pôsobili v kláštore v Nižnej Šebastovej neďaleko Prešova založenom špeciálne s účelom rekatolizácie regiónu, nepochybne poslúžila ako vhodný inšpiračný zdroj pre vlastnú argumentáciu i tamojšia mimoriadne bohatá knižnica.²⁷ Františkáni mali popri dominikánoch a cisterciátoch veľký podiel na upevnení kultu Bohorodičky, ktorý u nás prostredníctvom týchto rádov získal novú, špecifickú črtu už začiatkom stredoveku.²⁸ Preto neprekvapuje ani zanietenie, s ktorým sa D. Mokoš vo svojich početných kázňach s mariánskou tematikou snaží vštepiť ľudu úctu k Matke Božej a bráni ju voči útokom zo strany protestantov, najmä kalvínov.²⁹ Podpora ideí katolicizmu sa prejavuje aj v tých pasážach kázní, kde autor stavia do opozície význam, ktorý prikladá určitým praktikám veriacich katolícka a protestantská cirkev. Napr. v jednej z pôstnych kázní D. Mokoš, po tom ako slovami Sv. Augustína vyzdvihuje pozitívne účinky pôstu stanoveného cirkvou, dodáva, že ho veľmi zarmucuje onen slávny Martin Luther, ktorý je u svojich (t. j. luteránov – pozn. A. Š.) nazývaný aj piaty evanjelista, pretože u svätom pôste hovorí toto: „*Quid hoc aliud, quam impia fraus antichristi?*“³⁰ V inej pasáži vyššie spomenutej pôstnej kázne s určitým smútkom konštatuje odklon protestantov od učenia katolíckej cirkvi, keď cituje slová Marina Luthera: „*Ego non Christi Amore, sed Papa odio inflamatus tragediam meam excitavi.*“³¹ Autor niekedy s protestantmi polemizuje a niekedy popúšťajúc uzdu svojmu temperamentu, na predstaviteľov protestantizmu útočí priamo. Okrem priamych konfrontácií s protestantizmom sa však u D. Mokoša oveľa častejšie stretneme s nepriamymi metódami protireformačného boja ako bola napr. práca s emóciami poslucháčov, upevňovanie mariánskeho kultu, v prípade určitých praktík katolíckej cirkvi, napr. spovede, či pôstu sa D. Mokoš oproti protestantskému racionalizmu snaží pôsobiť na city veriacich a tak vyvolať ich príklon k týmto praktikám.

Františkáni uznávali súdobé cirkevné inštitúcie a zdôrazňovali svoj rešpekt voči kňazskému stavu i tradícii cirkvi. Už v stredoveku sa používanie patristických vzorov – latinských homí-

²⁴ Mokoš, D.: *Sermones Panegyrico-morales*, c. d., zv. I, ftk. č. 176. Rímsky autor Suetonius píše, že Gaius Iulius Caesar bol pri atentáte zasiahnutý dvadsiatimi tromi ranami dýk a zomrel bez slova. Dodáva však, že podľa niektorých autorov údajne, keď zbadal medzi sprisahancami Marka Iunia Bruta, ktorému sám kedysi dal milosť, povedal mu po grécky: *Και συ τεκνον* t. j. v latinčine *Et tu mi fili?* (Por. Suetonius Tranquillus, C.: *Životopisy rímskych cisárov*. Preklad Etela Šimovičová. Bratislava: Tatran, 1974, s. 64). V podobe *Et tu Brute* sa Caesarove slová objavujú aj v Shakespearovej tragédii *Julius Caesar*.

²⁵ *Słownik literatury staropolskiej*, c. d., s. 37-38.

²⁶ Komorová, K.: *Františkánska knižnica v Matici slovenskej*, c. d., s. 106.

²⁷ Gajdoš, V. J.: *Book production and libraries of the Carthusians in Slovakia*. In Lacko, M. (ed.): *Slovak studies XVI*. Rome – Cleveland, 1976, p. 194-195.

²⁸ Petri, H. – Beinert, W.: *Handbuch der Marienkunde / Učení o Marii*. (Preklad do češtiny Leo Hipsch SJ a Michal Altrichter SJ). Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 1984; Olomouc: Matice cyrilometodějská s. r. o., 1996. 496 s.

²⁹ Najmä kázne vo IV. zväzku.

³⁰ Mokoš, D.: *Sermones Panegyrico-morales*, c. d., zv. I., ftk. č. 126.

³¹ Mokoš, D.: *Sermones Panegyrico-morales*, c. d., zv. I., ftk. č. 127.

líí a sermones obmedzilo na citovanie cirkevných otcov vo funkcii „autorít“.³² Tieto tendencie pretrvávali aj ďalej a sú zreteľné aj v kázňach D. Mokoša. D. Mokoš vkladá latinské citáty z patristickej a hagiografickej literatúry do slovenského textu, keď chce podporiť myšlienku kázne, najčastejšie, keď chce vyzdvihnúť nejakú cnosť, alebo poukázať na nejaké zlo a keďže sa prevažná časť citovaných sentencií vzťahovala k otázkam praktickej filozofie, morálky a etiky, tiež ako dôkaz či potvrdenie faktu, že prednesený kontext kázne sa opiera aj o nejakú vyššiu autoritu. Nie je to síce pravidlom, ale často sa stáva, že autor kumuluje viacero citátov rozličných cirkevných otcov, prípadne ako záverečný argument použije citát zo Sv. písma, napr.: „... *preto ponegprw Swatý Blosyus takto pisse in Specul. Spirit. c. 12. Citius coelum et terra peribit, quam ipsa Serio se implorantem Sua ope destituerat. Potem Swatý Bonawentura takto o tem wsseckich se zeptawa: Quis est super quem Sol, et luna non luceat? Quis est super quem misericordia MARIAE non resplendeat?*“³³

O konkrétnych predlohách, resp. rétorických príručkách, podľa ktorých by františkáni postupovali pri formálnej výstavbe svojich kázní sa toho zatiaľ veľa nevie. Možno však predpokladať, že podobne ako jezuiti, aj oni stavali na poznatkoch prvého štátom plateného učiteľa rečníctva v Ríme Marka Fabia Kvintiliána, ktorého kompendium *Institutio oratoria* je syntézou všetkých poznatkov o rétorike zhromaždených antickými mysliteľmi. I keď netreba pochybovať o tom, že produkcia rétorických príručiek bola určená predovšetkým intelektuálnym elitám a to isté platí aj o auditóriu rétorickej komunikácie, jedinou výnimkou z tohto pravidla bolo kazateľstvo, ktorého spoločenská úloha sa s vývojom reformačných a protireformačných prúdov stále zvyšovala. Preto boli na kazateľstvo kladené špeciálne nároky. Ak mala mať misijná práca kazateľa zmysel, jeho rečnícky štýl musel byť zrozumiteľný. Bolo nutné aby kazateľ priblížil reč poslucháčom. Tá mala byť jasná, prispôbená mravom, bez preháňania, bájoslovných narážok, historických symbolov a prázdnej duchaplnosti. Bolo treba sa vyhnúť akejkolvek výstrednosti a vyumelkovanosti. Na druhej strane však bolo treba poslucháča zaujať a poučiť (*delectare et docere*),³⁴ preto bol jazyk kázni farbitý a bohatý na rôzne rétorické figúry – personifikácie, amplifikácie, exklamácie, antitézy a pod.³⁵

Ráz textu kázni Dominika Mokoša, ktorý je plný exempli, prirovnaní a podobenstiev, je vysvetliteľný kazateľským štýlom doby a zacielením jeho kázní: boli určené pre ľudové vrstvy. V používaní prísloví, porekadiel, príkladov a podobenstiev z ľudového prostredia – napr. *Gratia magnorum leporino tergore fertur* – že laska panska na zagacem chwošte sa nosy,³⁶ ako aj v jazyku týchto kázní sa odráža snaha autora čo najviac sa priblížiť ľudovým vrstvám.³⁷ Keďže ide o príklady z ľudového prostredia a určené ľudovému auditóriu, prevažne sú uvádzané v jazyku ľudu – bez latinského ekvivalentu. Aby autor nadviazal bližší kontakt s poslucháčom, často sa mu v kázňach prihovára a oslovuje ho, napr. *o hrissniku, o hrissnico, o negmilegssy krestane*.³⁸ D. Mokoš používa veľmi pôsobivé exemplá, ktorých dramatický náboj a naturalistické obrazy majú prinútiť hriešnika k obráteniu. Nástrojom rekatolizácie bol aj ľudový jazyk, ktorý františkáni ako praktickí kazatelia považovali za „vehiculum náboženstva“ a v období protireformácie aj hojne využívali. Jazyk Mokošových kázní takisto ako jazyk súdobej rečníckej prózy bol slovaki-

³² Brtánová, E.: Stredoveká scholastická kázeň, c. d., s. 56.

³³ Mokoš, D.: Sermones Panegyrico-morales, c. d., zv. IV., ftk. č. 209.

³⁴ Kraus, J.: Rétorika v evropské kultuře. Praha: Academia, 1998, s. 35, 49, 96, 110, 112.

³⁵ Slovník literatury staropolskiej, c. d., s. 321.

³⁶ Mokoš, D.: Sermones Panegyrico-morales, c. d., zv. II. ftk. č. 67.

³⁷ Slovenský biografický slovník IV, c. d., s.122.

³⁸ Mokoš, D.: Sermones Panegyrico-morales, c. d., zv. I., ftk. č. 17.

zovaný. V kázňovej tvorbe nachádzame však aj veľké množstvo latinských vsuviek – slovných spojení, viet a citátov. (V každej kázni je ich približne 20 – 30, ich dĺžka sa pohybuje od jedného slova po niekoľko riadkov – až celý odstavec.)

Latinčina bola ešte dlhodobo po zániku Rímskej ríše považovaná za medzinárodný jazyk. Jej status i formy sa počas dlhodobého vývoja menili. Stredoveká latinčina sa odlišovala od klasickej antickej a nástup humanizmu znamenal tiež postupné presadzovanie sa národných jazykov aj v rukopisných a tlačných dokumentoch. Latinčina, ktorá bola pôvodne administratívnym jazykom na územiach podliehajúcich rímskemu vplyvu bola spojená so vzdelanosťou a prakticky od konca stredoveku a nástupu humanizmu bola i jej nositeľkou. Bola jazykom literatúry, vedy a práva a ako cirkevný jazyk prenikla aj tam, kde sa nepresadila ako štátny jazyk. Počas stáročí svojho vývoja nadobudla latinčina zavedená v Ríme v 2. storočí ako liturgický jazyk, špecifický charakter. Už v ranom období vzniklo niekoľko prekladov Biblie do latinčiny. Proti rituálnemu používaniu latinčiny sa postavila protestantská cirkev, ktorá zaviedla do liturgie národné jazyky. Tridentský koncil preto prehlásil latinčinu v roku 1562 v liturgii za záväznú a tento stav sa udržal až do polovice nášho storočia. Teda v rímsko-katolíckej cirkvi bola pre liturgické knihy obsahujúce predpisy jednotlivých liturgických foriem (omša, vigília a i.), ako aj pre liturgické úkony, t. j. pre činnosť, ktorú pri bohoslužbách vykonávajú kňazi predpísaná a zaužívaná ako rituálny jazyk latinčina.

V mnohonárodnostnom Uhorsku si latinčina tiež zachovávala počas dlhých storočí široké uplatnenie. Okrem toho, že sa tu ako diplomatický jazyk udržala až do roku 1848,³⁹ bola vehikulárnym, referenčným i odborným jazykom. Už v 15. – 16. storočí, keď sú vo väčšom rozsahu doložené súvislé slovenské jazykové texty, možno pozorovať a porovnávať aj pomer latinčiny a slovenčiny v písomnostiach rozličného druhu a určenia. Latinčina, ktorá vtlačila výraznú pečať administratívnemu štýlu 16. – 18. storočia a výrazne ovplyvnila aj texty náboženského obsahu⁴⁰ bola v dobe, keď D. Mokoš písal svoje kázne u nás ešte stále hierarchicky najvyššie hodnoteným jazykom a jej používanie bolo znakom vzdelanosti, no na rozdiel od liturgie a kánonického práva, kde bola latinčina v rímsko-katolíckych textoch záväzná, v ostatných náboženských písomnostiach – pamiatkach literárneho charakteru i dielach praktickej teológie (katechizmy, vyznania viery, rádomé reguly, výklady a komentáre k Svätému písmu, preklady náboženských diel, modlitby a parafrázy žalmov) predbernolákovského obdobia možno sledovať jej ústup v prospech národného jazyka. Skutočnosť, že františkáni boli na jednej strane učencami, ktorí sa chceli vyjadrovať vo vysokom učennom a publicistickom štýle, no zároveň si uvedomovali dôležitosť používania národného jazyka v pastoračnej činnosti, sa odrážala nie len v ich školskej činnosti – na svojich stredných školách (v Bardejove, Prešove, Liptovskom Mikuláši, Trnave, Žiline a Skalici) vyučovali latinsky a v hovorovej slovenčine,⁴¹ ale aj v ich kazateľskej tvorbe. Na základe textovej analýzy možno v kázňach D. Mokoša popri slovenských jazykových prostriedkoch, ktoré bezprostredne oslovovali poslucháča z ľudu konštatovať aj hojné používanie latinských termínov, citátov a parafráz, ktoré im dodávali charakter oficiálnosti, precíznosti, učenosti, dôveryhodnosti a štylisticky ich obohacovali. Texty jeho misionárskych kázni však boli určené predovšetkým prostému ľudu, a vzdelaný kazateľ musel pri tvorbe kázne brať do úvahy ich potenciálnych percipientov. Preto musel byť súčasťou kazateľskej činnosti tohto autora i preklad latinských fragmentov z diel cirkevných otcov, Biblie a iných prameňov, ktoré

³⁹ Barandovská-Frank, V.: *Latina jako mezinárodní jazyk*. Dobřichovice: KAVA-PECH, 1995, s. 28-33.

⁴⁰ Doruľa, J.: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava: Veda, 1977, s. 31.

⁴¹ Gajdoš, V. J.: *Františkáni v slovenskej literatúre c. d.*, s. 207.

boli do nich vkomponované. Zdá sa pravdepodobné, že D. Mokoš preklady latinských pasáží vo svojich kázňach nepreberal z iných zdrojov, ale ich vytváral sám, vychádzajúc z humanistických vydaní i rukopisných exemplárov týchto diel zastúpených vo fondoch františkánskych knižníc.⁴² Preto sú v ich štylistickej rovine, najmä pokiaľ ide o slovosled a stavbu vety, badateľné pokusy napodobňovať súvetia tvorené podľa vzoru klasickej latinčiny. Latinská terminológia používaná v liturgických knihách, Biblii a iných náboženských textoch, však výrazne neovplyvnila slovnú zásobu v kázňach D. Mokoša. Do jazyka jeho kázní a do prekladu latinských citátov v nich prenikli z jazykového povedomia autora mnohé stredoslovenské hláskoslovné a tvaroslovné javy. Napriek tomu je však jazyk kázní D. Mokoša predstaviteľom západoslovenskej jazykovej normy, ktorá mala v tom období charakter všeobecne používaného kultivovaného jazyka.⁴³

Františkánovi Dominikovi Mokošovi sa pri tvorbe kázní podarilo skĺbiť všetky úrovne textu tak, aby oslovoval čo možno najširšiu poslucháčsku obec a autor sa tak citlivým výberom jazykových a štylistických prostriedkov, ako aj nenásilným upozorňovaním na nutnosť dodržiavania etických a morálnych princípov stáva dôstojným reprezentantom zásad františkánskej duchovnosti a dobovej františkánskej kazateľskej tvorby.

Ethical and aesthetic dimension of Franciscan sermons of the 18th century. On the example of the preaching work of Dominik Mokoš (OFM)

Angela Škovierová

Dominik Mokoš (1718 – 22.12.1776) was a Franciscan monk and religious writer, who worked as preacher, vicar, teacher and chronicler in the second half of 18th century in various parts of Slovakia. He was one of the most productive authors of homiletic literature of that time in Slovakia. Six volumes of his Sunday, Christmas, eschatological and missionary sermons.

As can be seen from the number of quotations used in D. Mokoš's sermons, when conceiving them, the author drew on various sources, which are sometimes very difficult to identify, because he provided references to them in abbreviations, incompletely, and imprecisely. He used all kinds of textual aid when creating sermons; from the Bible and the works of ancient authors, through patristic and hagiographic literature, tracts, sermons, prayers, legends, emblems, medieval and humanist exegetical works, to relatively current literature, such as some reformation works. Various types of quotation used in the sermons represented the author's attempt to convey the teachings of the Catholic Church as plastically as possible.

The responsiveness to recipients from the common people represented mainly in the use of proverbs, sayings, examples, and parables from the folk environment is interspersed with elements of an elite nature, such as allusions to ancient authors or direct Latin quotations that pointed to the erudition of the author. The classical education of the author was manifested on the one hand by allusions to more or less well-known ancient texts and on the other hand, by the use of longer stories that pointed to the author's outlook, but in accordance with the Christian message of the sermon, also to the age-old desire of humanity to seek moral goodness. In the sermons, there are quotes that refer to Mokoš's knowledge of reformation ideology (or reformation literature).

The sermons of D. Mokoš were one of many examples of Slovak-Latin texts, which showed that with the gradual cultivation of Slovak and the disappearance of Latin as a living language, its use in written form persisted.

⁴² Komorová, K.: Františkánska knižnica v Matici slovenskej, c. d., s. 107; Zavorský, S.: Jazyk Martina Sentivániho na príklade polemického spisu Lutheranicum nihil ad rem, nihil ad propositum. In: Slavica Slovaca, 2003, roč. 38, č. 2, s. 137.

⁴³ Doruľa, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov, c. d., s. 10-11.